Endes Mihály:

A NAGYERDŐ GERINCES ÁLLATVILÁGÁRÓL

Az előző cikkek elolvasása révén talán nem csak egyszerű bepillantást nyerhettünk, de akár szakmai jártasságot is szereztünk a Nagyerdőt illető legkülönbözőbb témákban. Megismertük élettörténetét, felépítését, értesülhettünk sorsáról, a változásokról, amelyek érték, legalábbis azóta, amióta erről írásos emlékek tanúskodnak. Ezek a változások pedig, mint láthatjuk, sohasem voltak kedvező irányúak. Nem az erdő "érdekeit" szolgálták. S micsoda paradoxon mindez! Hiszen éppen az erdő érdekei estek volna egybe a magunk, tehát az emberek érdekeivel.

De lássuk, hogyan állt a helyzet hatvan évvel ezelőtt! Nagy Jenő, egykori debreceni kollégiumi tanárt idézzük: "Közös vonása az átlagos alföldi embernek, hogy a természet szépségei meglehetősen hidegen hagyják, s így a növényvilágban is csak azokat méltatja figyelemre, amik anyagi hasznára vannak. Így a gyönyörű Nagyerdőt is, az ő pompás növényvilágával a debreceni ember - tisztelet a kivételnek - csak tüzelőfakompetencia szempontjából ítéli meg." Ezek után aligha meglepő, hogy csak a legutóbbi másfél évszázad során mintegy egyharmadával csökkent a területe. A város felfalta fáit, bokrait, virágait állatait. Régebben "csupán" a fa kellett, ma már a terület is. Begyalogol Debrecen az erdőbe, s bizony nem nézi hová lép. A szemét meg autón utazik. Jut belőle mindenhova bőséggel. És sokfélék a túristák, a kirándulók szándékai, indulatai is. Elvégre a Nagyerdő mindenkié...?

Ezért azután nehéz helyzetben van az állatvilág is. Zsugorodik az élettér, nő a zaklatás és az elszennyeződés mértéke. Az érzékenyebb, a nyugalmat jobban igénylő fajok már régen búcsút mondtak, eltűntek nyomtalanul a vidékről. S aki odafigyel, rájön, hogy a sornak még nincs vége. Igaz, jönnek helyettük tűrőképesebb, rugalmasabb állatok. Éppen miattuk már nem is lehet elválasztani egymástól a "valódi" erdőt és a szélében található parkot, kerteket, hiszen jelentős részük itt is megtalálja életlehetőségeit. A Nagyerdő újabb letelepedői azonban a mérleg serpenyőjét már nem nyomják le igazából. Sas helyett ölyv? Kánya helyett gerle? Pelék helyett vaddisznók? Felborult értékrend ez, nem vitás! A természetellenes elszegényedés és fogyatkozás pedig halad tovább, úgy tűnik, megállíthatatlanul.

Kereken harmincöt éve járom a Nagyerdőt. Élővilágáról szóló jegyzeteim ugyancsak vaskos köteget tesznek ki. Most erre alapozva kezdtem bele a cikk megírásába, nem feledkezve meg mások fontosabb megfigyeléseiről sem. Ha szemügyre vesszük a gerinces állatvilág mai képét, megállapíthatjuk, hogy különlegességet, vagy erre az erdőtípusra jellemző fajt nem találunk. Átlagos alföldi fauna képét mutatják, bár számuk és mennyiségük nem is olyan csekély. Sok közülük azonban rejtett, némelyik éjszakai életet él. Feltűnően hiányoznak azok az állatok, amelyek a zavartalan és nagyobb kiterjedésű erdő mellett bolygatatlan, természetközeli kör-

nyezetet is igényelnek. Nedves és száraz réteket, pusztákat, mocsárfoltokat.

A nagyobb, sőt a kisebb nyílt vizek szinte teljesen hiányoznak. A mélyebb kocsinyomokban (van belőlük sajnos bőven!), árkok mélyén megálló esővíz nem tartós és nem is biztonságos. A park és a Botanikus kert tavai viszont megfelelőek számos faj részére. Betelepített halaik a ponty (Cyprinus carpio) és a gyöngyös razbora (Pseudarasbora parva). Itt élnek a kecskebékák (Rana kl. esculenta), a kis és nagy tavibékák (R. lessonae, R. ridibunda), de ide húzódik petéit lerakni a barna ásóbéka (Pelobates fuscus), a barna és a zöld varangy (Bufo bufo, B. viridis), meg a zöld levelibéka (Hyla arborea). Utóbbiak azután visszavonulnak a laza talajú erdőaljakba, illetőleg a lombok közé. Ám a hüllők listája még ennél is sokkal rövidebb. Törékeny gyík (Anguis fragilis) talán már egyetlenegy sincs az erdőben. A ritkán felbukkanó rézsikló (Coronella austriaca) láttán a hozzá nem értő laikus olykor viperát kiált, mi több, ilyen "megmart" gyermek még az orvosi ügyeletre is eljutott. Természetesen meggyógyult anélkül, hogy beteggé vált volna. S az is "természetes", hogy - mint kiderült - a végsőkig felingerelt, kétségbeesetten harapó sikló életével fizetett. Holott természetvédelmi, eszmei értéke ezer forint példányonként... Ritkaságát az is magyarázza, hogy zsákmányállata, a fürge gyík (Lacerta agilis) itteni állománya hasonlóképpen megfogyatkozott. Vipera viszont nincs, sőt régebbi adatok sem utalnak reá.

A gerincesek zömét a fajokban gazdagnak mondható madárvilág teszi ki. Mint már utaltunk rá, a fauna folyamatosan változik, átalakul, de eközben sajnos lassan fogyatkozik. Ennek helyi és általános okai egyaránt vannak. Nem várható példának okáért olyan fajok jelenléte, netán újra megtelepedése, amelyek hazánkban már mindenütt csökkenő állományúak, vagy egyenesen eltűnőnek számítanak. Vízhöz kötődő madarak érthető okból hiányoznak, bár azért itt is akadtak meglepetések. Kísérletet tett a megtelepedésre az erdőn a fekete gólya (Ciconia nigra). Megzavarták - eltűnt. Az ötvenes években viszont még fészkelt a park egyik tavának nádfoltjában a nádirigó (Acrocephalus arundinaceus). Az átvonulók névsora gazdagabb. Szem elé kerül alkalmilag a tavakon a kis vöcsök (Podiceps ruficollis), a pocgém (Ixobrychus minutus), a tőkés réce (Anas platyrhynchos), továbbá a vízityúk (Gallinula chloropus), a fehérszárnyú szerkő (Chlidonias leucopterus), a jégmadár (Alcedo atthis) és a kékbegy (Luscinia svecica), de ide sorolható a hegyi billegető (Motacilla cinerea) is.

Az egyes ragadozók eltűnését nem egyszerű megmagyarázni, hiszen mások "érkeztek" helyettük. Mindkét kányafaj (Milvus milvus, M. migrans) hiányzik ma már, holott a vörös kánya valaha talán éppen a Nagyerdőn volt a leggyakoribb. Régóta nincs törpesas (Hieraaëtus pennatus) és kis békászósas (Aquila pomarina) sem. A darázsölyv (Pernis apivorus) egy-egy párja még visszatér az erdőbe, a Balkánról érkező, üstökösként feltűnő kis héjának (Accipiter brevipes)

viszont néhány alkalmi fészkelés után újra nyomát sem leljük. Kabasólymot (Falco subbuteo), kék és vörös vércsét (Falco vespertinus, F. tinnunculus) látni ki kell lépnünk a Nagyerdőből, s másfelé venni utunkat - őket követve. Szaporodik a héja (Accipiter gentilis) és az egerészölyv (Buteo buteo), s ez országos jelenség. Zsákmányuk olykor a fácán (Phasianus colchicus), amelyből szerencsére van elég. Télen itt vadászik a karvaly (Accipiter nisus), néha a kis sólyom (Falco columbarius) is, pihenni ide tér a gatyás ölyv (Buteo lagopus). Manapság nem kerül szem elé átvonulásán sem a kerecsen- és a vándorsólyom (Falco cherrug, F. peregrinus), s bár az elsőnek említett faj az Alföldön szaporodóban van, reálisan nem számíthatunk újbóli megtelepedésére.

A galambfélék családját több faj képviseli. A vadgerle (Streptopelia turtur) "őshonos", a balkáni gerle (S. decaocto) viszont néhány évtizede még ismeretlen volt errefelé. Régen is élt, ma is jellegzetes a nagy testű örvös galamb (Columba palumbus). Fogynak a vaskos törzsű, öreg fák, amelyek hajlamosak az odvasodásra. Ritkán csendül fel a havas, szikrázóan csillagos téli éjszakában a macskabagoly (Strix aluco) fuvolahangú nászdala. Az erdei fülesbaglyok (Asio otus) sorsát a dolmányos varjú (Corvus cornix) és szarka (Pica pica) fészkek elfogyta pecsételheti meg, hiszen ezekben nevelik fiókáikat, maguk nem építenek. Bár viszonylag sok az odulakó faj, számbelileg jelentős a lemorzsolódás. Egyesek, mint a pompás tollazatú szalakóta (Coracias garrulus), már másfelé alapítanak családi tűzhelyt. Őket emellett a táplálékhiány

is sújtja, ami ugyan országos probléma, de nem vigasz az itteni madarászok számára. Magukvájta odukban élnek a harkályfélék: két küllő (Picus viridis, P. canus) és négy fakopáncsfaj (Dendrocopos maior, D. syriacus, D. medius, D. minor), meg a nyaktekercs (Jynx torquilla) sorolható ide. Külön kell említést tenni az impozáns - legalábbis a harkályok között! - varjúnagyságú, piros sapkát viselő fekete harkályról (Dryocopus martius). Nagyerdei megjelenéséről csak az elmúlt évtizedben látott napvilágot az első beszámoló, jóllehet Kovács János, a Református Kollégium madarász (és sok más) hajlamú tanára már az 1870-es években kapott innen egy példányt. Akárhogyan is van, terjeszkedése és itteni megtelepedése örömteli a sok lehangoló tény ellenében.

Füsti- és molnárfecskék (Hirundo rustica, Delichon urbica) az erdei tisztásokon is megfordulnak és a barázdabillegetővel (Motacilla alba) együtt régebben fészkeltek is egyes épületeken. Gyakori a sárgarigó (Oriolus oriolus), kevés a csóka (Coloeus monedula), valamivel több a szajkó (Garrulus glandarius). A hazai cinegék többsége a Nagyerdőn fészkel, vagy telelni érkezik ide, esetleg ritkaságként, mint kóborló jut el vidékünkre. Költ a szén-, a kék és a barátcinege (Parus maior, P. caeruleus, P. palustris), téli vendég a fenyvescinege (P. ater), alkalmi jelenség a lazur és a búbos cinege (P. cyaneus, P. cristatus). A leglátványosabb talán a téli erdők zúzmarás faágain és törzsén összeverődő vegyes madárcsapat. Fakopáncsok, cinegék, mellettük őszapók (Aegithalos caudatus), csuszka (Sitta europaea) - e két faj költ is -,

a két fakusz-faj (Certhia familiaris, C. brachydactyla), végül hazai madárvilágunk törpéi, a királykák (Regulus regulus, R. ignicapillus). Talajon, gyökerek, gallyak között építi fészkét az ökörszem (Troglodytes troglodytes), a fülemüle (Luscinia megarhynchos), a vörösbegy (Erithacus rubecula), a három füzike (Phylloscopus), az erdei pityer (Anthus trivialis) és a citromsármány (Emberiza citrinella). Magasabb bokrokon, törzsek oldalágain a rigók (Turdus), a poszáták (Sylvia), a szürke légykapó (Muscicapa striata), a tövisszúró gébics (Lanius collurio) és számos pintyféle (Fringillidae). Az őszi-tavaszi vonulásukon, vagy telelésükön is számos rokon fajuk szem elé kerül, s mellettük a cigány-csaláncsúcs (Saxicola torquata), az erdei szürkebegy (Prunella modularis), és a kis légykapó (Muscicapa parva). A cinegéken kívül a harkályvájta oduk bérlői a kerti rozsdafarkú (Phoenicurus phoenicurus), az örvös légykapó (Ficedula albicollis) és a seregély (Sturnus vulgaris). A kerti geze (Hippolais icterina) fészkeléséről szaklapban már több, mint egy évtizede beszámoltam, de a kutatók még ma is csak "várják" költését.

Bizony, nem kevés madár neve került itt említésre, s még csak nem is teljes a lista! De ha alaposan belegondolunk, rá kell jönnünk, hogy nem is lehet az. Hiszen bármelyik nap szem elé kerülhet egy addig nem látott madár, tovább bővítve a sort. Ám mindez nem feledtetheti azokat a neveket, amelyeket végleg törölnünk kellett.

Még egy gerinces osztály ismertetésével vagyok adós, az emlősökével. A Nagyerdő emlőseinek zöme bizony apró termetű,

földalatti vackot építenek, s legtöbbjük éjszakai életet él. A velük való találkozáshoz szívós kitartás és jó adag szerencse is kell. És persze gyakorlat, azaz a fajok viselkedésének, hangjának, szokásainak ismerete. Az avart zörgető, motoszkáló sün (Erinaceus concolor) közismert. Nemkülönben az a hirtelen felugró és inaszakadtából elrohanó mezei nyúl (Lepus europaeus) meg az erdei utakat kecses ívben átrepülő őz (Capreolus capreolus) is. A vakondokot (Talpa europaea) erdőszéli túrásai árulják el. A partosabb homokoldalakba építi több kijáróval rendelkező várát a borz (Meles meles), amelyet itt-ott a róka (Vulpes vulpes) foglal el. Időnként bukkannak fel a vaddisznók (Sus scrofa), bár jelenlétük már a harmincas években is ismert volt az erdőből. Túrásaik szerencsére csak helyenként fedezhetők még fel.

A fák odvaiban tanyáznak a sajnos rohamosan fogyatkozó korai denevérek (Nyctalus noctula). Nevükhöz híven már a napos délutáni órákban előjönnek, s magasan a fák koronái felett, szinte fecskeszerű magabiztossággal vadászgatnak repülő rovarokra. Más fajaik is biztosan előfordulnak, ám felkutatásuk még várat magára. Ugyancsak csökkenő számban él a fákon a mogyorós pele (Muscardinus avellanarius). Rokonai azonban hiányoznak a vidékről, jóllehet a régi megfigyelések és feljegyzések beszámolnak azokról is. A mókus (Sciurus vulgaris) nagyerdei előfordulása szinte külön történet lehetne. Az 1880-as évek elején mint ritkaságot említi a szakirodalom, sőt 1931-ben már eltűnését állapítja meg. Aztán öt évvel ezelőtt, 1984-ben egyszerre megjelent. Többfelé, több példány.

Ez év januárjában már a Péchy-utcai lakásunkkal szomszédos kertben is láttuk. De hasonló a helyzet a szomszédos nyírségi erdőkben is. Honnan érkeznek, s miért? Egyelőre nem tudjuk rá a választ.

A talajlakó kisemlősök egy része rovarevő. Ide a cickányokat sorolhatjuk, amelyek közül hazánk legkisebbje a törpecickány (Sorex minutus) és a civakodó, hangoskodó természetű erdei cickány (Sorex araneus) került eddig elő. Nappal is mozognak és táplálkoznak, mégis kevesen mondhatják el magukról, hogy megfigyelhették az anyjuk, majd sorban egymás farkát megragadó fiatalok "sétáját", a közvetlen és tágabb környezettel való ismerkedés látványát. A rágcsálókat pockok és egerek képviselik. Az eddig kimutatott fajokat fel is soroljuk: erdei pocok (Clethrionomys glareolus), földi pocok (Pitymys subterraneus), mezei pocok (Microtus arvalis), valamint a törpe egér (Micromys minutus), a pirókegér (Apodemus agrarius), amelyet oly sokan összetévesztenek a híresneves csíkosegérrel (pedig micsoda különbség, sóhajtana fel a zoológus kutató); a sárganyakú erdei egér (Apodemus flavicollis), végül a güzüegér (Mus musculus spicilegus). Épületek körül előbb-utóbb szem elé kerül a vándorpatkány (Rattus norvegicus), vagy kártétele révén szerez tudomást róla a kárvallott gazda. Ellenségeik is vannak, amelyek reájuk vadásznak, így a menyét (Mustela nivalis), és a görény (Mustela putorius). Az ugyanebbe a családba sorolt nyest (Martes foina) már nem földi lyukakban tartózkodik. Faodvakban, de még szívesebben épületek padlásain ver tanyát, s onnan jár

portyázó útjaira. Jellegzetes szokása a gyümölcsfogyasztás. Vele kapcsolatban egy tévedést is el kell oszlatni: nem újabb időkben jelent meg ő, fél évszázaddal ezelőtt például ugyanúgy tudtak róla Debrecenben a kutatók, mint ma.

Ezzel végére értünk a Nagyerdő gerinces állatvilága számbavételének. A rövidre szabott terjedelem nyilvánvalóan nem kedvez sem a teljességre törekvésnek, sem annak, hogy a benne felsorolt élőlényekkel részletesebben megismerkedhessünk. Itt nem is arra gondolok, hogy - sokszor alig ismert - életmódjuk részleteit tárjuk fel, hanem arra, hogy legalább itteni elterjedési, mennyiségi viszonyaikat tüzetesebben szemügyre vegyük és bemutassuk az ezt befolyásoló okokat. Azt összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ami a jelent illeti, erdőnk élőlényei nincsenek biztonságban. A jövő kilátásai sem rózsásabbak, holott az erdő, annak növény- és állatvilágának sorsa a mi kezünkben van. Ám egy kutató feladata "csak" arra szorítkozhat, hogy észlel, összegyűjti az adatokat és végül felemeli a szavát. A Nagyerdőért és rajta keresztül környezetünkért, tehát saját magunkért. De az is kell, hogy akik tehetnek is valamit, azok meghallják mindezt, s magukévá is tegyék e gondolatokat. Az erdő maradjon erdő, ne gazdasági objektum, amellyel tervek és számítások vannak. Mert ahogyan egy bányából kifogy a szén, az érc, vagy a kő, ugyanúgy elfogy az erdő is. Tölgyes helyett fenyő, akác, nemesnyár. "A terv teljesítve, ütemek, hektárok, stb., stb. rendben." De tessék kimenni a Nagyerdőre és körülnézni, összehasonlítani, mérlegelni! Vajon rendben van-e minden? Ám addig, amíg nem késő...